

**СИМВОЛИКА НА АРХИТЕКТУРНОТО ПРОСТРАНСТВО
ОТ РАННОХРИСТИЯНСКИТЕ БАЗИЛИКИ В РАЙОНА НА ОДЕСОС**

Марина Персенг

Abstract: *After accepting the Christianity as the official religion of the Roman Empire, the construction of temples serving the new faith began. Church chroniclers claim that Odessos is one of the first cities in Lower Moesia to accept Christianity. The significance of the city as an Episcopal center is confirmed by the found of over ten early Christian basilicas on its territory. The Early Christian Basilica in the Odessos region experienced its prosperity in the IV-VI century. The open basilicas are of two types - a basilica with a wooden roofed roof ("Hellenistic" type) and an arched basilica. In a symbolic aspect the holy building is a space that is a real image of the inhabitants as an inner space used by man and it is the most immediate form of expression of his personality or in the case of the general consciousness.*

Key words: *Early Christianity, Liturgy, Eucharist, Christian art, Odessos, symbolism*

През първите години от своето съществуване християнското учение не се извършва в строго установени за това места. През II век, апологетът Минуций Феликс пише: „*Ние нямаме храмове, нямаме олтари*”. През същото столетие Св. Климент Александрийски отбелязва: „*Това, което наричам храм, не е сграда, а събрание на избраните*” [18]. След разпространението на учението, когато вярващите стават значителен брой, се купуват къщи, които служат за постоянно богослужение. Други места, които се използват за събиране, са гробищата и катакомбите. През II - III век църковното ръководство става все по-йерархично, с увеличаване броя на християните, което изисква все по-големи пространства за извършване на богослуженията. С едикт, издаден през 302 г., император Диоклециан заповядва „*навсякъде храмовете да се разрушат до основи*“, което предполага съществуването на такива в края на III век. В апокрифните литургични паметници от края на IV век - „Апостолски постановления“ и „Завет на нашия Господ Иисус Христос“, е дадено по-подробно описание на устройството на храма, което е свидетелство за широкото разпространение на храмовете през този период от време.

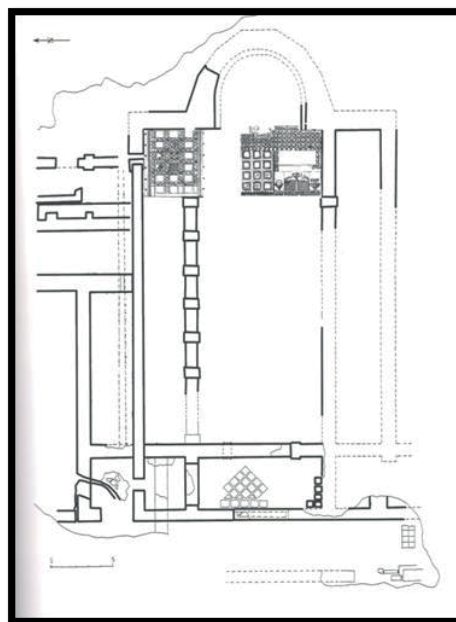
След приемане на християнството като официална религия на Римската империя, започва усилено строене на храмове, обслужващи новата вяра. Традиционният римски храм като Maison Carree, построен по времето на император Октавиан Август, е напълно неподходящ, предвид разликата между функцията на езическия храм в християнския контекст. В езическите практики, церемониите и религиозните обреди се извършват пред храма на открито, а самата сграда служи като дом на култа, в която се съхранява статуята на бога, в чиято чест е построена. По обредната си същност, езическия храм отразява откритостта и приобщаващия характер на религиозните си практики. Християнството по своята същност е мистериална религия, което води до различно осмисляне на религиозното пространство [12]. Създаването на напълно нова архитектурна форма не е ефективно решение, което води до усвояването на римската базилика за тази цел и тя се превръща в архитектурна основа за раннохристиянската базилика.

Църковните хронисти твърдят, че Одесос е един от първите градове в Долна Мизия, които приемат християнството. (Цухлев, 1911)

Значението на града като Епископски център се потвърждава от намерените над десет раннохристиянски базилики на неговата територия - Епископската базилика се намира в центъра на града и е датирана от края на IV век, базиликата в местността „Пиринч тепе“ е датирана между IV и VI век, базиликата в местността „Джанавар тепе“ е датирана от началото на VI век, базиликата в манастира „Св. Илия“ е от IV - VI век, базиликата край с. Добри дол от VI век, базиликата в крепостта „Ерите“ край с. Камчия от VI век, базиликата в местността „Галата“ от VI век.

Епископска базилика в Одесос

Проучванията на Епископската базилика в Одесос продължават над 30 години и са свързани с имената на проф. М. Лазарев, ст.н.с. д-р Д. Димитров, н.с. д-р Ал. Минчев и др. [9] Храмът е най-големият в региона и всъщност представлява комплекс от три базилики, строени в различен период от време. Най-ранната е построена в началото на V век и просъществува няколко десетилетия като вероятно е разрушена при земетресение. Архитектурният план на храма е със скъсени пропорции, с една апсида и с богата украса от подови и стенни мозайки, стенописи и облицовка от разноцветен мрамор. Построената на нейно място църква е Епископски център, потвърден от изворите. (Минчев, 1986) Датирана е от първата половина на V век и просъществува 50-60 год. Архитектурният план на базиликата показва, че тя е трикорабна с два притвора от запад и полусферична апсида в източната част, от вътрешната част на която има двустъпален синтрон, нартекс и екзонартекс (фиг.1). Наосът е разделен от мраморна колонада на три нефа, а в югоизточната част по-късно е пристроено правоъгълно помещение с външен вход, вероятно баптистерий. Приблизителните размери на храма са: дължина – 38 м. и ширина – 18 м.

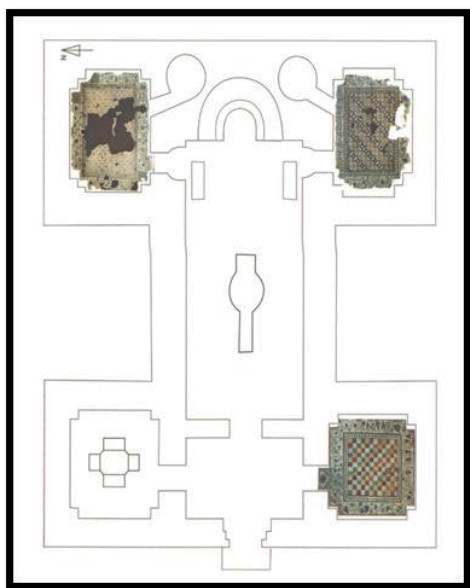
Фиг.1. Одесос, Епископска базилика, архитектурен план (по А. Минчев)

Градежът е изцяло от тухли в западната част и дялан камък с хоросан в източната, северната и южната стена. Дебелината на стените на наоса е 1,20 м. Вероятно храмът е имал атриум с мраморна колонада. Върху руините на втората базилика е построен нов, трети храм, за чийто строеж са използвани квадри от градската защитна стена на Одесос. Църквата е със същия архитектурен план като мраморната вътрешна колонада от втория период, е заменена от масивна зидана стена. Вероятно базиликата е разрушена през 614 год. след превземането на града от славяните.

Базилика в м-та „Джанавар тепе“

Храмът е открит през 1915 год. от Х. Шкорпил и К. Шкорпил, но обстойно е проучен през 1997 и 1999 год. от н.с. д-р Ал. Минчев [14]. Църквата е разположена на около 4 км. югозападно от Варна. В архитектурен план, базиликата представлява еднокорабна църква с вътрешна апсида и едноделен

нартекс, притежава външен атриум с колонада (фиг.2). Дължината на сградата е 31 м., ширината – 28 м., а дебелината на стените на наоса - 2, 50 м. Градежът е от редуващи се каменни блокове и тухли, споени с хоросан и счукани тухли. Към ъглите на наоса, съответно от изток и запад, има две помещения, които са играли ролята на баптистерий и постфорий – дяконикон, а вероятно са имали и отбранителни функции. Апсидата е вградена в източната стена, което не е характерно за раннохристиянската архитектура и има от вътрешната страна двустъпален синтрон.

Фиг.2. Одесос, базилика в м-та „Джанавара”, схема (по А. Минчев)

В средата на наоса има амвон, като под него е открита гробница, в която са намерени останки на възрастен мъж и дървено ковчеже с мощи на неизвестен светец. Под олтара, в тайник, е скрит комплект от мощехранителници – мраморна, сребърна и златна, украсени със скъпоценни камъни и гранати. Храмът е богато украсен със стенописи, мозайки и мраморна облицовка.

Базиликата е построена през първата половина на VI век, което се потвърждава от архитектурните характеристики на сградата.

Базилика в местността „Пиринч тепе”

Базиликата се намира в местността „Пиринч тепе” или „Оризова могила” край Варна, която понастоящем е в района на доковете на Корабостроителен завод – Варна (Булярд).

Раннохристиянският храм е датиран от края на V век и като архитектурен план, представлява трикорабна, засводена базилика с еднodelен нартекс и една апсида в източната част. Приблизително размерите на базиликата са дължина - 18 м. и ширина - 17 м. като дебелината на външните стени е 1,10 м. В средния кораб, пред олтарното пространство има следи от декоративна мозаечна украса като теренното проучване установи, че използваната техника за направата на мозайките е *opus sectile*.

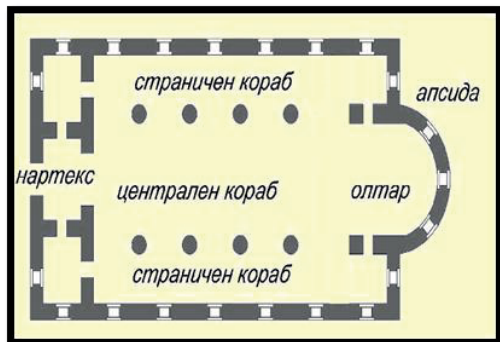
От архитектурата на базиликата може да се предположи източно влияние, поради факта, че подобни конструктивни решения произхождат от Мала Азия.

Раннохристиянската базилика в района на Одесос изживява своя разцвет през IV-VI век. Откритите базилики са от два типа – базилика с дървен стреховиден покрив („елинистически” тип) и засводена базилика.

Най-ранните базилики имат неразчленени външни стени и са покрити с двускатен покрив. Обикновено средният кораб се издига над страничните, като това позволява да се изградят прозорци в създаденото подпокривно пространство на нефа, така нареченото „базиликално осветление” – един от отличителните белези на базиликата. Външната зидария на храма

е с каменен, тухлен или смесен градеж [3].

Архитектурният тип – базилика с дървено покритие и трикорабно членене, е най-застъпен (фиг.3). Срещат се и еднокорабни базилики, но те са характерни за началото на периода, в който се строят християнски храмове. Характерно за трикорабните базилики е, че корабите са разделени от две редици стълбове или колони, имат една апсида в източния край, обикновено с един вход (рядко с три входа, отворени от запад към всеки кораб), с едноделен притвор (рядко триделен). Олтарното пространство е усложнено, като в началото на VI век е съставено от три части – централна част, която служи за извършване на богослужения и странични, в които се съхраняват необходими за богослужението предмети. Това вътрешно разделение води до появата на още две апсиди от външната страна на храма.

Фиг.3. План на раннохристиянска базилика – „елинистичен” тип

На Балканския полуостров християнството среща наличието на много езически сгради, повечето от които имат центричен план със засводени куполи. След частично преустройство, те биват използвани като християнски храмове, а новопостроените църкви са почти идентични с тях. Характерно за засводените базилики е, че при тях централният кораб е покрит с полуцилиндричен свод, който лежи

върху масивни стълбове, а страничните кораби са засводени с кръстати сводове. (Ваклинова, 1978) Появата на купол е свързан със символиката на храма, като той става изразител, символ на небесното царство.

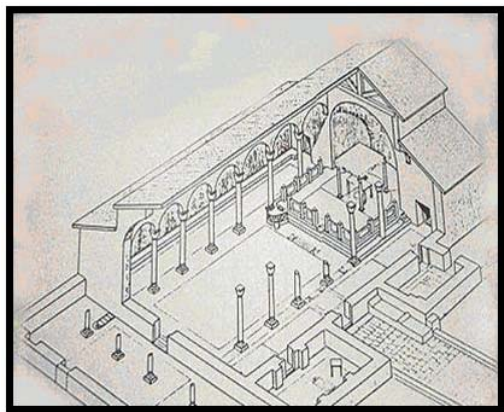
Изменението и усложняването на архитектурния план на християнските храмове през V – VI век съвпада с идеологията на богословската мисъл [6], която влага смислово значение във всеки елемент от екстериора и интериора. Характерно за Балканите, а съответно и за района на Одесос, през този период е, че заедно с влиянията проникващи от Константинопол, Мала Азия и Сиро-Палестинския регион, при създаването и налагането на архитектурни прототипи, се запазва творческата самостоятелност, свързана с предпочитанието към базиликалния храм тип архитектура, както и с използването на допълнителни, нетрадиционни архитектурни елементи.

Хомогенността, хармонията и изчистената архитектурна структура на базиликалния храм е онзи прототип, към който ни връща ранното християнство. Общото впечатление от архитектурния ансамбъл е за строгост и простота, което съвпада с богословските идеи. Интериора на църквата допълнително усилва това впечатление като още с влизането погледа се насочва по централната ос към олтара, а украсата е изчистена, за да даде възможност на съзнанието към уединение [12].

Конструктивното усложнение на църковната архитектура се дължи на развитието на теологичната концепция с естетическото, материално пресъздаване на божествената образност и с нарастващата важност на християнския храм в живота на обществото. Евсевий Кесарийски първи разкрива символиката на християнската базилика, в своята проповед по случай освещаването на църквата в Тир (314-315), която съответства на йерархическото членение

на вярващите и подражава на Соломоновия храм [11].

Древните християнски църкви като тези в Одесос, съдържат във своето вътрешно литургично пространство елементи от еврейската синагога (фиг.4). От подиума (бима) продължава да се чете Библията. Мойсеевото седалище се превръща в епископска катедра (трон) [5], но църквата вече не е ориентирана към Йерусалим, а към изток, защото оттам се очаква второто пришествие на Христос. Св. Василий Велики определя, че християнската молитва трябва да се отправя само към изток. Това е причината в апсидата, на източната страна на базиликата, да се устройва олтарът. Синагогалният ковчег на Завета се развива в престол, на който се слага служебното Евангелие – апракос [15]. Това показва по неоспорим начин, че много съществени елементи на християнската църква са заимствани от юдейската традиция.

Фиг.4. Аксинометричен разрез на раннохристиянска базилика

Разглеждането на базиликалната архитектура от формална гледна точка поставя фундамента за разбирането и на нейния символен аспект. Именно съпоставката и обединението на тези две основни линии – формална и символна, носят пълнота в разбирането на духовния заряд, който носи раннохристиянския храм. Погледнато не

от формалния ракурс, а в символен аспект, раннохристиянската базилика е идеен проект на вселената, създадена от Бог, но и се превръща в сцена за изработване на Евхаристийната литургия, която в своята мистериална същност е състояние на духа.

Тази вътрешна хармония на базиликалната архитектурна форма е синергично свързана с нейния сакрален характер. Много изследователи задълбочено са изложили концепцията за Църквата като Божи дом [17], в която тя е образ на космоса, сътворен от Създателя. Разделянето на храма на три основни части - олтар, наос и притвор съответстват на космическия ред, описан в Библията и е своеобразно хоризонтално изобразяване на света. При появата на купол в базиликите, който символизира божественото небе се проявява и вертикалният порядък. (Лилчик, 2003)

Тази идейна съпоставка е разработена в пълнота в изследванията на Андре Грабар, Виктор Лилчик, Димитър Ангелов, Димитър Овчаров и др., поради което моят поглед към разчитане на символния характер на раннохристиянския храм е насочен главно към паралелите, свързани с Евхаристийното тайнство и концептуалната последвателност в богословските текстове на ранните апологети.

Разглеждането на пластичните изкуства като състояние на духа, поражда различни ракурси в проблематиката на формирането на раннохристиянското изкуство. Изучаването на индивидуалното съзнание и неговото проявление във философията, изкуството, религията и културата, очертава кръга на търсенията ми – сложния диалог между Античността и Средновековието и синкретичната им взаимовръзка в християнското изкуство.

Хегел възкресява идеята за създаването на абсолютна точка на наблюдение към всички изкуства в миналото, от която може ясно да се види вътрешната структура на отделните произведения на изкуството, и която в своите методи трябва да бъде изследователска. В това проучване основополагащо е именно разглеждането на историята на изкуствата като част от общата история на развитие на човечеството, като въплъщение на „духа на времето“. Успоредно с това се търси онази движеща сила на изкуството, която се превръща в художествена воля. (Хегел, 2004)

Между философията и изкуството съществува дълбока връзка, както между формата и съдържанието в „структурните хомологии“, така и между духовното и материално изразяване. Съпоставянето на раннохристиянската архитектура, образната символиката и философията на раннохристиянските отци, разкрива сложните съотношения между мисъл и образ, и изгражда паралелите между теологическата мисъл и архитектурата.

Конкретният времеви отрязък, в който се прави тази съпоставка, се ограничава в историята от времето на управление на император Константин I, и по-точно 313 год., когато се признава равнопоставеността на християнската религия до VI век или преди образуването на типичния византийския стил при управлението на Юстиниан Велики. Първите три века са свързани с развитие на теологичната мисъл и изясняване на богословската проблематика, което по-късно приема образно съответствие в християнските храмове. Именно в този отрязък се открива удивително синхронно развитие на философката мисъл и на базиликалната архитектура.

Храмовото здание е символично пространство, което е реален образ на обитаващите го, като вътрешно

пространство, използвано от човека, то е най-непосредствената форма на изразяване на неговата личност или в случая на общото съзнание.

Св. Великомъченик Стефан, казва: „*Всевишният не живее в ръкотворни храмове*“ (Деян. 7:48). Но, Св. Августин Велики в своята „Църковна история“ посочва, че за разлика от другите религии християнството притежава пълнотата на Божеството, съединено с човешката природа на Божия Син и постоянно актуализирано във върховното тайнство на Евхаристията. Отгук следва осмислянето на християнския храм като здание, което се основава на човешкото тяло на Исус Христос. За посветените, то е истинският Храм, в който „*телесно обитава всичката пълнота на Божеството*“ (Кол. 2:9).

Връзката между храмовото пространство и Евхаристията е залегнало във всички раннохристиянски текстове. Именно местата, в които се извършва безкръвната Жертва и се събират членовете на църковното тяло са храмовете. Тъй като принасяният в жертва Христос е в онтологическо единство с Бога Отца и Светия Дух, помещението за богослужение често се нарича „Божи дом“, въпреки че Бог не може да бъде ограничен от пространство. Чрез екстериора и интериора на храмовете, Църквата свидетелства за себе си и се превръща в своеобразен богочовешки организъм. Архитектурният план на християнските храмове отразява и разбирането за йерархическото устройство на космоса, вкоренена в неоплатоническите представи за божествения първообраз и неговото земно отражение, за Църквата като видим носител на невидимата действителност на Небесния Йерусалим.

В образователните центрове на ранното християнство, учителите в църковните училища изследват

библейските текстове и техните истории са се превърнали в своеобразни обозначения на целия комплекс от явления, характеризиращи богословския живот на Църквата в течение на няколко века. Епохата на ранното християнство може да се раздели на няколко периода: първи период – от I до средата на IV век, втори период – от средата на IV до първата половина на V век и Трети период – от средата на V до края на VI.

През тези периоди творят водещи християнски мислители, като Св. Василий Велики (329-379), Св. Атанасий Велики (298-373), Св. Григорий Богослов (329-390), Св. Григорий Нисийски (335-394), Св. Августин Блаженный (354-430), Св. Йоан Златоуст (349-407), Св. Григорий Велики (540-604), Св. Максим Исповедник (ок. 580-662) и други отци на църквата, както и на раннохристиянски теолози и хронисти като Дионисий Ареопагит (неизв.-ок.96), Тертулиан (155-230), Ориген (185-254), Евсевий Кесарийски (265-340) и др.

За да проникнем в структурата, логиката и целесъобразността на базиликалните храмове, би трябвало най-напред да се опитаме да проникнем в същността и структурата на философската мисъл, закодирана в църковните текстове.

Основна идея в раннохристиянските богословски текстове е обосноваването на религиозните догмати, чрез логическите методи за доказателство. Като фундамент се използват идеи от античната философия – Платон, Аристотел и неоплатоническите традиции. Посредством подобен апарат се осъществява систематизация на богословското познание като основа на теологията. В този ред на мисли богословието следва да се разбира като единна духовна среда, като тази духовна атмосфера се характеризира с

безусловен приоритет на вярата над разума, както и в систематизирано разработени методи на обучение.

Раннохристиянските догмати представляват именно такова цялостно, систематизирано изложение на философията и теологията, в която мислите се излагат в най-ясни, точни и строги форми.

Движейки се в тази духовна среда, архитектът на базиликите усвоява и предава същността на съвременната му теологична мисъл, която има три основни характеристики: пълнота, подредба според определена система от съответстващи ги части и дедуктивна неопровержимост (достатъчна взаимовръзка) – всичко това обогатено с литературния еквивалент на търсената от раннохристиянските отци насочваща терминология.

Методите на раннохристиянската богословска мисъл и структурата на нейното изложение намират пряка аналогия в логиката при формоизграждането на базиликалните храмове. Характерните за теологията, диалектически процедури на примиряване на противоположни гледни точки, както и осъзнатата, систематична и ясно разчленена подредба на изложението, образно се откриват и при архитектурата на базиликите: от една страна с ясното разчленяване и съразмерност на отделните елементи, и от друга – с цялостно звучащата завършеност на архитектурния ансамбъл.

Последователността на изложението и строгата принципност намират отражение в структурата на основните конструктивни елементи и съдържание на базиликите. Във формата и съдържанието на храмовете се цели да се постигне „пълнота” и затова, чрез синтез и елиминиране, архитекта се стреми към съвършеното решение. В своята образност, базиликата се стреми да възплъти цялото християнско познание – богословско, нравствено,

естественонаучно и историческо, където всичко застава на мястото си и е в хармонично съзвучие.

Дедуктивната неопровержимост се изразява в архитектурата, чрез стандартите, които показват, че макар отделните елементи да образуват едно ненакърнимо цяло, трябва да проявяват и своята идентичност или това е „постулатът за взаимно подразбиране” - пряка проява на мисълта, която предполага възможността да се изведе организацията на цялата структура от напречния разрез на един-единствен стълб.

В контекста на този философско-изкуствоведски поглед, можем да възприемем раннохристиянската архитектура като подобие на дискурс, стълкновение на стари елементи и помиряващи ги взаимноподчиними системи, създаващи синкретични връзки, като единен порядък от части, превърнати в цялостна система. Това е съпоставимо с единството на методите, при които различните части на апологетските текстове на раннохристиянските отци, стават равни една на друга и така поражда крайната, завършена мисъл.

Процесите на интеграция могат да се сведат до два основни - преодоляване на конфликтите (стилистически и морфологически) и изразяване на концепцията за висшия порядък. Към първия спада апсидата, а към втория – проявата на единна вътрешна система в интериора на архитектурния комплекс.

Характерното за ранното богословие помиряване на идеи се наблюдава в обединението на структурните елементи, в изграждането на обща архитектурна система и туширане на конфликтите на разнородните структурни елементи като след достатъчно търсения и разнородни подходи, архитектите, в по-голяма или по-малка степен, достигат до

уравновесени решения. Този идеен замисъл за единство и хармония е пряка аналогия на раннохристиянската богословска мисъл.

Оттук произтича и „органичността” на базиликата или другояче казано съществуващата цялост, която се изразява в това, че частта се отнася към цялото, както цялото се отнася към частта. Следователно можем да направим извода, че съществуващото, като интегрално битие е това, което в действителност означава думата „органично” – вътрешно присъщо.

Символичното съдържание на раннохристиянската архитектура е изразена в последователна система намираща паралели с Хегеловата концепция за изкуството и религиите и с изследванията на Панофски, в които предмета на познанието приема формата на духа. Същността и не е израз на лични чувства и предпочитания, а на колективни душевни състояния. (Панофски, 2003) Както, казва Ортега-и-Гасет в „За стила в архитектурата”: *Сградите са огромен социален жест. Чрез тях се изразява целия народ. Това е всеобща изповед на тъй наречената „колективна душа”.*

Дълбочинната връзка между философия и изкуство, в частността на изследването между богословските текстове от ранното християнство и храмовата архитектура от същия период, в района на Одесос, има своята образна, ясна характеристика, видима в цялостното изграждане на формата и в структурирането на мисълта, но силата и е в символния заряд, изразен чрез перспективата, която установява порядък в пресъздаденото зрително поле, но същевременно формира и видимия свят. Защото ние живеем в символическа реалност, където символическите форми са част от универсума, а между произведенията на изкуството и културната среда съществува

непосредствена връзка, изграждаща битието и осмисляща неговата форма.

Библиография

1. Аврелий, Августин Блажени (2001). За истинната религия – В: *Малки трактати*. София: ЛИК
2. Ангелов, Д. (2009). *Византийската култура*, София: Полис
3. Божилов, И. (2008). *Византийският свят*. София: Анубис
4. Библия (1998). София: Св. Синод
5. Бурмова, Л. (2015). Евхаристията в древнохристиянския литургичен паметник „Завет на нашия Господ Исус Христос“. В: *Научни трудове на СУБ-Пловдив. Серия А. Обществени науки, изкуство и култура*. II. Пловдив, с. 28-33
6. Геров, Б. (1959). *Проучвания върху западнотракийските земи през римско време III*. София: ГСУ ФФ
7. Дамаскин, Йоан. (1996). *Точно изложение на православната вяра*. София: Св. Синод
8. Иванов, Р. (2011). *Римски и ранновизантийски селища в България*, София: Иврий
9. Минчев, Ал. (1986). *Ранното християнство в Одесос и околностите му*. Известия на нар. музей Варна – кн.22. Варна
10. Овчаров Д., Ваклинова, М. (1978). *Ранновизантийски паметници от България IV-VII век*, София: Септември
11. Поснов, М. (1937). *История християнской Церкви (до разделения Церквей в 1054 г.)*. София
12. *Християнската идея в историята на културата на Европа (2001)*. сборник под редакцията на проф. Дим. Овчаров. София
13. Чанева, Н. (1968). *Старохристиянската* и

ранновизантийска базилика от IV – VI век, сп. Археология, кн.2, С.

14. Шкорпил, К *Християнски паметници от България*, РИМ – Варна
15. Bugnini, A. (1990). *The Reform of the Liturgy (1948-1975)*. Collegeville. MN
16. Eusebius, R. (2009). *Church History*. X. Translated by Arthur Cushman McGiffert. The Internet Classics Archive. Published 26 Oct. 2009
17. Clement of Alexandria. (1954). *Christ the Educator*. Trans. Simon P. Wood. Washington D.C.: The Catholic University of America Press
18. Richard Rothe (1841). *De Disciplinae Arcani, quae dicitur, in Ecclesia Christ.* Origine. Heidelberg
19. Twining, L. (2002). *Symbols of the Christian Faith*. Grand Rapids

За контакти:

Марина Персенг

изкуствовед

тел.: +359 887 877797

e-mail: perseng@abv.bg